

ІСТОРИЧНИЙ ПОРТРЕТ

А.А. Непомнящий

АКАДЕМІК Г.Ю. КРАЧКОВСЬКИЙ І КРИМСЬКІ ОРІЄНТАЛІСТИ: ЗА МАТЕРІАЛАМИ ЕПІСТОЛЯРІЮ (Закінчення. Початок у першому числі 2008 р.)

УЦЬОМУ ж листі, нижче, Арсеній Іванович коментував археологічні збори в Керчі: «Ви вже знаєте багато що від Сергія Федоровича [Платонова (А.Н.)] і Миколи Яковича [Марра (А.Н.)]. На мою думку, вона [конференція (А.Н.)] вийшла успішною, хоча відчувалася відсутність багатьох видатних наукових величин, що виразилася в малій кількості узагальнюючих доповідей. Значна більшість їх стосувалася питань приватного характеру, хоч і цікаві. Вище всього заявив себе, звісно, Ленінград, Москва спасувала. Але для першого з'їзду, скликаного після значної перерви і складеного нашвидкуруч, так ще й в маленькому містечку, – Керченська конференція заявила себе добре»⁹⁷.

У листі В.Й. Филоненка до Г.Ю. Крачковського від 21 квітня 1927 року – нова цікава тема для обговорення: робота в Сімферополі з'їзду Товариства з вивчення Криму⁹⁸:

«Щойно закінчився з'їзд, який влаштувало Товариство з вивчення Криму в Москві. Правління цього товариства переходить до Сімферополя, з «РТЗВКа» перетворюється в «ТЗВКа». Звісно, Бороздін, Башкіров, Фомін – головували. Чекали Петрова і Марра, але вони не приїхали. З'їзд пройшов нудно і скучно. А саме головне – нічого нового. Переживували старе»⁹⁹.

У листах ми знаходимо коментар В.Й. Филоненка про Другу конференцію археологів СРСР у Херсонесі, що відбувалася з 10-го до 13 вересня 1927 року¹⁰⁰:

«З горя поїхав до Херсонесу на конференцію, яка, треба сказати, пройшла дуже мляво. Мало було приїжджих, чоловік 60, не більше, нецікаві доповіді, більше вихваляли Гриневича, так що можна було подумати, що відбувається не сторічний ювілей розкопок Херсонеса, а ювілей Гриневича»¹⁰¹.

З кінця вересня 1927 року до початку квітня 1928 року об'єктом уваги в листуванні Г.Ю. Крачковського з В.Й. Филоненком був проект, а потім його реалізація, встановлення пам'ятника доктору арабської словесності М.А. Медникову (1855–1918). Учений влітку 1917 року приїхав до Криму і залишився тут у зв'язку з революційним лихоліттям. 26 жовтня 1918 року арабіст помер у Старому Криму. Гнат Юліанович у зв'язку з десятиріччям кончини свого колеги турбувався про встановлення пам'ятника на його могилі. В.Й. Филоненко повідомляв йому, що місцеві наукові сили звернулися з проханням про розробку проекту пам'ятника до відомого кримського архітектора, видатного діяча пам'яткоохоронного руху Павла Івановича Голландського. А Г.Ю. Крачковський наполягав на тому, щоб проектом пам'ятника займався Усеїн Абдурейфійович Боданінський, який ще за дорадянських часів здобув популярність як талановитий художник-декоратор¹⁰².

8 липня 1928 року В.Й. Филоненко повідомляв Г.Ю. Крачковському про те, що написи на пам'ятник готові: «Арабський напис писав Осман Акчокракли, російський же, в такому ж дусі, люб'язно погодився написати Усеїн Боданінський». При цьому В.Й. Филоненко у властивій для нього манері іронічно завершив: «Таким чином, марксистський підхід і колективізм у роботі були виконані на всі сто відсотків»¹⁰³.

Про хід робіт із виготовлення пам'ятника Медникову Г.Ю. Крачковському доповідав і А.І. Маркевич. 21 листопада 1928 року Арсеній Іванович, розповідаючи про встановлення монумента, повідомив також про засідання Таврійського товариства історії, археології та етнографії, що відбулося 19 листопада 1928 року. Окрема доповідь під назвою «Пам'яті Медникова» тоді була прочитана В.Й. Филоненком,

який слухав його лекції у столичному університеті й зупинився на заслугах покійного у справі вивчення Палестини в арабський період, його розробках з арабської граматики і літератури. Осман Нурі-Асанович Акчокракли у своєму виступі згадавав про своє знайомство з небіжчиком і його людські якості¹⁰⁴.

У листі від 18 липня 1928 року В.Й. Филоненко детально описував складну ситуацію, що склалася в Євпаторійському музеї, де, за його спостереженнями, панувала «велика плутанина»: «Новий завідувач¹⁰⁵ все хоче робити по-новому. Це цілком природно. Поліна Яківна [Чепуріна (А.Н.)], звісно, з ним сперечається. У результаті не сперечаються, а тільки розізняють. Прикро, що ніяк не вдається переконати Поліну Яківну примиритися. Але гірше всього страждає Караїмська бібліотека. Це якийсь мертвий капітал. І нікому немає до неї справи. І ніхто не знає навіть, що там є. Я не говорю про рукописи. Я маю взагалі всі друковані книги, що там знаходяться. Адже немає ніякого каталогу. Та що каталогу! Немає самого простого опису. І знайти там потрібну книгу – справа неможлива. Я намагаюся там описати книги Шапшала. Не знаю, чи вдасться довести цю роботу до кінця, бо адміністрація в особі бібліотекаря Ільяшевича¹⁰⁶ дуже боїться такого опису: «Дізнаються татари, що в нас тут є, і прощай бібліотека». <...> І ось через цей страх – бібліотечний хаос – книги псуються, покриваються пліснявою, тліють. А є дуже і дуже цікаві книги. Всі видання нашого факультету¹⁰⁷, здається з 50-тих років [XIX століття (А.Н.)], майже всі іноземні видання. Дуже багато арабських граматик німецькою і французькою мовами. І все це без будь-якого використання. Навіть боються сказати кому-небудь про це»¹⁰⁸.

Продовжуючи тему долі караїмського книжкового зібрання при Євпаторійському музеї, 17 квітня 1929 року В.Й. Филоненко повідомляв Г.Ю. Крачковському: «Єльяшевича «вчистили» як караїма-юдофоба. Кандидата відповідного не виявилось, і бібліотека була закрита. Директор сказав, що в нього є кандидатура – караїм, але поки бібліотека закрита <...>. Завідувач музею обтяжується бібліотекою і хоче позбутися її. Чи не звернувся він сам до Румянцевського музею через Гурлянда¹⁰⁹.

Причому влітку Гурлянд був у Євпаторії, збирав якісь відомості про євреїв. Завідувач музею – також єврей – і Гурлянд дуже зійшлися на одному пункті: негативне ставлення до караїмів»¹¹⁰.

Противник передачі караїмської книжкової колекції колишньому Рум'янцевському музею в Москві, Г.Ю. Крачковський вважав за необхідне передати її у фонди Бібліотеки Академії наук у Ленінграді.

Продовжуючи тему долі Карай-Бітіклігі в листі від 7 березня 1930 року, В.Й. Филоненко повідомляв: «Нещодавно була тут [у Сімферополі (А.Н.)] Чепуріна і говорила про нібито підготовлений замах на караїмську бібліотеку, ледве чи навіть не про вивезення її за кордон, як велику цінність! Вона просила мене повідомити Вам про це і Михайлу Миколайовичу¹¹¹. Нехай тоді вже Академія наук або Азійський музей візьмуть її. Дійсно з бібліотекою справа не ладиться. Я декілька разів підіймав питання про неї в Наркомосі, але від неї просто відмахуються. Очевидно, не бажають возитися, і дуже можливо, що і вивезуть куди-небудь»¹¹².

Цікаву інформацію про долю частини колекції Карай-Бітіклігі й біографію Вульфа (Володимира) Лейбовича (Львовича) Дашевського (1883–1942)¹¹³, що в 1936–1937 роках був директором Державного палацу-музею тюрко-татарської культури, містить лист В.Й. Филоненка від 15 лютого 1931 року:

«Правда, був тут Дашевський. На цей раз його тут зустріли досить прохолодно і мало вірили всім його розказням, хоча він цього разу найлегковірнішим видавав себе, як гадаєте за кого? За внука Сильвера-де-Сасі!

А просто він кримчак, його прізвище Ракші, й по всій поведінці своїй особа досить темна. Йому вдалося вивезти караїмську бібліотеку – рукописи і декілька інкунабул. Не знаю, спеціально він був відряджений з цією метою чи ні. Паперів своїх він взагалі не охоче показує, всіх лає, себе хвалить. А головне – всім говорить різне. Це, здається, його і погубило в громадській думці. Але йому, скоріш, на все наплювати. Лише б добитися свого. А якими шляхами – байдуже»¹¹⁴.

Г.Ю. Крачковський охоче сприяв у розміщенні в «Записках коллегії востоковедов

при Азиатском музее АН СССР» цікавого дослідження В.Й. Филоненка «Кримські цигани»¹¹⁵. За рівнем теоретичної підготовки В.Й. Филоненко, звичайно, виділявся серед колег – викладачів педагогічного інституту в Сімферополі. Тому Гнат Юліанович підтримував прагнення свого студентського друга опублікувати результати своїх розробок у всесоюзних виданнях¹¹⁶. Слід зазначити, що Гнат Юліанович взагалі хворобливо реагував на те, що сходознавчі періодичні видання і брошури, зокрема ті, що видавалися Всесоюзною науковою асоціацією сходознавства, основну увагу приділяли дискусіям з питань національно-визвольного руху на Сході, організації археолого-етнологічних експедицій. Адже на чолі асоціації стояв М.П. Павлович¹¹⁷ – людина, що не має сходознавчої освіти, професійний революціонер, що дозволяв собі зневажливо висловлюватися про значення вивчення стародавніх східних мов і цивілізацій, звичайно ж, зі скепсисом ставився до дорадянських орієнталістичних шкіл¹¹⁸. У зв'язку з цим Г.Ю. Крачковський, говорячи про завдання Академії наук, писав у травні 1928 року: «У нас прийнято хвалитися успіхами сходознавства, причому часто це виражається у формі старого лозунгу про закладення шапками, але тут далеко не все йде благополучно... Наукове сходознавство дуже часто змішують з журнальною літературою по Сходу, а для спеціальних робіт часто доводиться шукати притулок за кордоном»¹¹⁹. Тому академік вітав появу нових оригінальних розробок, допомагав колегам з їхньою публікацією в центральних виданнях.

Г.Ю. Крачковський намагався допомогти з розміщенням статей і А.І. Маркевичу. Про це свідчить лист академіка Сергія Федорович Платонова до Г.Ю. Крачковського від 27 грудня 1928 року:

«Вельмишановний Гнате Юліановичу!

Сюжет доданої статті А.І. Маркевича, можливо, Вас цікавить. Якщо Ви поглянете на неї, я буду спокійнішим, хоч особисто нічого сумнівного в ній, в її теперішньому вигляді, не знаходжу. Принаймні від себе перешліть її до Видавництва. За що задалегідь приношу Вам мою вдячність.

Відданий Вам
С. Платонов»¹²⁰.

В.Й. Филоненко постійно інформував Г.Ю. Крачковського про важку психологічну атмосферу в педінституті, про свої побоювання з приводу звільнення. 10 червня 1929 року він, зокрема, писав: «Неважно почуває себе й інша професура. Непокійть всіх чистка. Спочатку здавалося, що в цьому році вона нас не торкнеться, а тепер, згідно з якимсь циркуляром, для статистики, як говорять, «комісія чистительна» формується і в нас. І чекають усі цієї «статистики», цих «вечорів несподіванок»¹²¹.

«У нас після «бурі» через Лук'яненка, Деревицького та ін. настала тиша. Їм обійшлося порівняно легко»¹²², – писав В.Й. Филоненко Г.Ю. Крачковському 10 лютого 1934 року. А 5 березня додав: «У нас боротьба з ухилами і спотвореннями ідеологічними в Педінституті триває. Після історії з Деревицьким і Лук'яненком щось подібне трапилось і з добре відомим Вам Миколою Львовичем Ернстом»¹²³. Останнім часом, крім музею, він працював і в Інституті. Читав курс історії Сходу і Заходу. І ось за «умисне і систематичне спотворення вчення Маркса і Енгельса» (ревізія «Походження сім'ї і власності» Енгельса) М.Л. Ернст звільнений з роботи»¹²⁴.

Для безпосереднього ознайомлення з епіграфічними пам'ятками арабської писемності, що збереглися в Криму, Г.Ю. Крачковський у 1929 році знову відвідав півострів. Якщо в 1924 він оглянув зібрання Бахчисарая, Євпаторії й Сімферополя, то цього разу його основна увага була спрямована на написи, виявлені унаслідок розкопок 20-х років ХХ століття у Старому Криму. Знайдені там пам'ятки викликали необхідність утворити «Стародавньосховище», де були зібрані більше сотні «доступних транспортуванню» експонатів¹²⁵. Особливу увагу академік Г.Ю. Крачковський приділив дослідженню написів на мечеті Узбека і надгробках. У своєму звіті, складеному для Академії наук, учений відзначив, що місцевими науковими силами вже проведена певна робота з вивчення і збереження етнографічних пам'яток: «Вони впритул займають велику кімнату і два критих сараї у дворі». При цьому академік підкреслив особливу роль у проведенні пам'яткоохоронних робіт Османа Нурі-Асановича Акчокракли¹²⁶.

У важливості вивчення пам'яток Старого Криму Г.Ю. Крачковського переконав А.І. Маркевич. Ще 25 березня 1925 року керівник кримських краєзнавців писав у Ленінград: «Я нескінченно радий, що звернув Вашу увагу на Ескі-Крим, який дочекався нарешті наукового обстеження, на жаль, так запізненого»¹²⁷.

А.І. Маркевич детально ознайомив свого колегу з результатами розкопок 1924 року, проведених під керівництвом О.С. Башкірова, І.М. Бороздіна і М.Л. Ернста. При цьому він зауважив: «Я не втрачаю надії і впевненості, що Ви, Гнате Юліановичу, не відкладете в довгий ящик думки про поїздку до Старого Криму, куди також вабить Вас. Чи не приїдете цього року? До речі, в травні поточного року буде у нас Всекримський краєзнавчий з'їзд (приблизно 10–17 травня), в якому Ваша участь була б так дорога для нас, а в майбутньому році передбачається влаштувати в Криму археологічний з'їзд з нагоди 100-річчя з часу відкриття в Керчі музею старожитностей. Крім всього іншого, майте на увазі, що Старий Крим – рідкісне місце для відпочинку, а близькість Судака, Отуз, Феодосії й Керчі робить його ще цікавішим місцем літнього перебування, тобто взагалі вакаційного»¹²⁸.

Дізнавшись про приїзд на півострів Г.Ю. Крачковського, У.А. Боданінський писав йому 1 серпня 1929 року до Старого Криму: «Дуже радий, що Ви у Ст[арому] Криму. Гадаю, що Ви будете там почувати себе добре. У 2-у половину серпня ми сподіваємося їхати туди закінчувати розкопки медресе поряд з мечеттю Узбека. Одночасно пишу Едуард[у] Яков[вичу] Беру, щоб він всіляко сприяв Вам по огляду ст[аро]кримської старовини і вірменського монастиря XIV ст[оліття] «Сурб-Хач», розташованого в лісі в 4–5 кілометрах від міста»¹²⁹.

Маючи змогу оперувати кримськими матеріалами, Г.Ю. Крачковський, повернувшись до Ленінграда, зайнявся розробкою програми підготовки зводу арабських джерел для Східної Європи, Кавказу і Середньої Азії. Через рік – 27 листопада 1930 р. – у відділенні суспільних наук АН він виступив із доповіддю про свій проект. Передбачалося «1) скласти критико-бібліографічне зведення всієї наукової літерату-

ри (російської та іноземної), де залучені арабські джерела, які стосуються Східної Європи, 2) скласти іменну картотеку тих арабських письменників, відомості яких цілком або частково піддавалися аналізу або перекладу в попередній літературі; після закінчення цієї роботи, частково в ході її можна буде 3) встановити фіксований список тих авторів, які повинні увійти до видання, по можливості з точним визначенням матеріалу в кожному окремому випадку, і 4) виробити детальні принципи перекладу і техніки видання»¹³⁰. На жаль, звід, що передбачався Г.Ю. Крачковським, не було здійснено. Занадто грандіозним був запланований захід. Лише над окремими, найцікавішими, пам'ятками, в тому числі й кримського походження, здійснювалася робота¹³¹.

16 червня 1930 року В.Й. Филоненко повідомляв Г.Ю. Крачковському, що його «сватають» до нового Інституту сходознавства, який передбачалося утворити шляхом злиття Азійського музею, Колегії сходознавців, Тюркологічного кабінету, Інституту буддійської культури і Кавказького історико-археографічного інституту. Віктор Йосипович турбувався, що підготовка в нього не та¹³². У відповідь на побуювання свого друга, що той може зайняти чуже місце, Гнат Юліанович висловлюється досить відверто про ситуацію в академічному житті тих років: «Гадаю, що нові співробітники будуть підбиратися за ознакою партійності, а не наукових заслуг. <...> Боятися ж того, що Ви сядете на чийсь місце, не доводиться: нині зазвичай на Ваше місце сідають, а не Ви на чуже»¹³³.

До сьогодні питання про рукописну спадщину А.І. Маркевича продовжує викликати постійний інтерес кримознавців. Найважливішим свідченням існування невідомих сьогодні праць А.І. Маркевича є його листи до різних учених зі столиць, яким він відправляв для публікації свої роботи¹³⁴. 12 вересня 1930 року Арсеній Іванович писав Г.Ю. Крачковському:

«Спасибі Вам за добре слово про мої писання, слабкі по суті. Я був би задоволений, якби хоч теми їх привернули увагу до себе. Але поки вони викликають не лайку, а гавкіт, який, звичайно, Ви прочитали в №29 Нового Сходу»¹³⁵. Але він мене не зворушив, тому що виражений в передержках

і викривленнях, походження яких цілком зрозуміле.

Але О.М. Самойлович ще в Ленінграді поквапився порадити мені взяти назад іншу статтю, вже набрану для Академ[ічних] Вістей, замість зміни двох фраз, – і це я зробив, щоб більше не хвилювати Академію своєю персоною. А зі статтями, надісланими до Києва на наполегливе прохання акад[еміка] Кримського¹³⁶, вийшов курйоз особливого роду: мені досі не надіслали відтиснення їх і книги, де вони надруковані. Тільки з Вашого листа я дізнався, що вони вийшли у світ... Спасибі за увагу. А тему про культурне минуле Криму я продовжую розробляти і вчора закінчив нову статейку в цьому дусі, пов'язану почасти навіть з Академією наук: вона стосується особистих стосунків двох кримських діячів науки Хр. Хр. Стевена і академіка Петра Ів. Кьоппена, головним чин[ом] на основі їх листування, яке досі нікому не було відоме»¹³⁷.

Зі скорботою 22 серпня 1930 року А.І. Маркевич писав Г.Ю. Крачковському з приводу смерті видатного російського орієнталіста, чий наукові розробки також були в руслі кримиознавства, – Василя Володимировича Бартольда (1869–1930): «...біда для бідної нашої науки, якою істинною красою і гордістю був (у моїй свідомості) покійний Василь Володимирович»¹³⁸. А.І. Маркевич, що особисто добре знав В.В. Бартольда, влаштував спеціальне засідання Таврійського товариства історії, археології та етнографії¹³⁹. 6 листопада 1930 року він повідомляв Г.Ю. Крачковському: «Вчора наше Товариство вшанувало на засіданні пам'ять пок[і]йного В.В. Бартольда промовою В.Й. Филоненка і самою теплою і жвавою бесідою про нього, що сильно відбилася навіть на настрої осіб, не пов'язаних із нашою сходознавчою наукою. А мене просто розчулило те, що в нашому бідному в науковому відношенні Сімферополі, із загнаним у підпілля Східним відділенням Педінституту, перетвореного в середню школу, жменька людей старого гартування і добрих традицій віддала належну данину пам'яті Василя Володимировича»¹⁴⁰.

Листування Г.Ю. Крачковського з А.І. Маркевичем проливає додаткове світло на деякі моменти біографії Арсенія Іва-

новича. 12 грудня 1925 року він писав у Ленінград:

«Вельмишановний Гнате Юліановичу. Дізнався, що Ви з С.Ф. Платоновим¹⁴¹ маєте намір запропонувати мене в кореспонденти Академії, і вважаю обов'язком сердечно подякувати Вам за надану мені увагу і честь, хоча дуже зніяковілий і збентежений...»¹⁴²

Листування Г.Ю. Крачковського з В.Й. Филоненком проливає світло на невідомі сторінки біографії видатного радянського історика, філолога-балканіста Миколи Севастьяновича Державіна (1877–1953). Наведені В.Й. Филоненком факти пояснюють багато які нюанси взаємовідносин Арсенія Івановича Маркевича з М.С. Державіним¹⁴³. Повідомляючи 7 квітня 1928 року про те, що М.С. Державін надіслав до Таврійського товариства історії, археології та етнографії «простору Curriculum vitae» для висунення від Товариства в академіки, В.Й. Филоненко з властивою йому прямою зауважив: «Арсеній Іванович замість того, щоб відповісти відмовою, за своїм догодженням, кому треба і кому не треба, з особливою енергією взявся за цю справу. На цьому ґрунті в нас з ним стався розлад. У результаті, незважаючи на мій протест, Державіна все-таки обрали, але 2 голосами при 10, що утрималися! Щоб не так було соромно, за моїм наполяганням обрали і Самойловича, який пройшов одногосно»¹⁴⁴. Не випадково вдячний М.С. Державін надалі допомагав А.І. Маркевичу з отриманням персональної академічної пенсії.

Цікаві матеріали до біографіки кримських краєзнавців містить і листування Г.Ю. Крачковського з А.І. Маркевичем. Так, 4 квітня 1931 року Арсеній Іванович повідомляв у Ленінград:

«У тутешньому житті не видно нічого відрядного. Два тижні тому ми поховали тут дружину Ю.Ю. Марті, завід[увача] Керченського музею старожитностей. Манія переслідування, боязнь за долю чоловіка та синів перейшла в неї в гостре, бурхливе божевілля. Чоловік привіз її сюди, помістив до лікарні душевнохворих, але через тиждень вона померла, не приходячи до свідомості. Як могли, ми втішали бідного Юлія Юлійовича, який проводив у нас вільні години.

Інша сумна подія – суспільного значення. Наказало довго жити і наше Таврійське товариство історії, археології та етнографії»¹⁴⁵.

Уже з липня 1933 року В.Й. Филоненко постійно інформував Г.Ю. Крачковського про своє бажання покинути півострів, де ставало все небезпечніше. 8 липня він повідомляв, що йому «неодноразово пропонували хорошу роботу в Москві й інших містах»¹⁴⁶. 14 жовтня того ж року він писав: «Дуже можливо, що знімуся з місця і вирушу в незнану і далеку Каракалпакію. Одне мене спиняє тут, що там виявився добре відомий Вам і мені А.О. Соколов»¹⁴⁷. <...> Працювати з ним, та ще під його началом, – замислишся»¹⁴⁸.

21 січня 1934 року В.Й. Филоненко повідомляв детальніше: «Мене запрошують на роботу до Каракалпацького науково-дослідного інституту (в м. Турткулі) на кафедру матеріальної культури і етнографії». А 6 квітня 1935 року В.Й. Филоненко писав у Ленінград уже з Турткуля: «Скажу

тепер, що зробив непоправну дурість, забравшись сюди. Не знаю, як удасться вибратися. Микола Костянтинівич Дмитрієв попереджував – не треба їхати. <...> Саме місто – біс його знає, що таке. Пил – світу не видно. <...> Води хорошої немає. Є солонна. <...> Одним словом, побутові умови страшні. <...>

Краще в Криму бути нічним сторожем, ніж тут науковим працівником, керівником групи етнографії і дійсним членом Науково-дослідного інституту»¹⁴⁹.

Листування Г.Ю. Крачковського з В.Й. Филоненком тривало і в наступні роки, але в листах обходили стороною кримську тематику. До цього часу класичне наукове кримиознавство було практично знищене. Арсеній Іванович Маркевич перебрався до Ленінграда до дочки і ближче до своїх друзів-академіків. О.Н.-А. Акчокракли, У.А. Боданінський і блискуча плеяда кримськотатарських діячів науки і освіти були репресовані. Орієнталістські студії в Криму були задушені.

⁹⁷ Там само, арк. 19.

⁹⁸ Див. про діяльність Російського товариства з вивчення Криму – Товариства з вивчення Криму: *Севастьянов А.В.* «...Работа Российского общества по изучению Крыма является в интересах Крыма крайне желательной...»: Документы архивов свидетельствуют // Историческое наследие Крыма. – Симферополь, 2006. – № 12/13. – С. 128–152. Про участь В.Й. Филоненка в роботі цієї організації див.: *Севастьянов А.В.* Доклад В.И. Филоненко «Очередные задачи современной крымской этнографии и работа Общества по изучению Крыма» – неизвестный источник по истории краеведения Крыма в 20-е гг. XX в. // Историческое наследие Крыма. – Симферополь, 2005. – № 10. – С. 129–140. З'їзд відбувався в Сімферополі з 16-го до 18 квітня 1927 року. Згідно з його резолюціями Товариство зі всеросійського трансформувалося у всесоюзне. Приймався новий статут організації.

⁹⁹ ПФАРАН, ф. 1026, оп. 3, спр. 922, арк. 210.

¹⁰⁰ Див.: Вторая конференция археологов СССР в Херсонесе 10–13 сентября 1927 года: По случаю столетия Херсонесских раскопок / Под ред. А.Н. Деревницкого, К.Э. Гриневича, Н.Л. Эрнста; Херсонесский музей. – Севастополь, 1927. – 67 с.

¹⁰¹ ПФАРАН, ф. 1026, оп. 3, спр. 922, арк. 219 зв.

¹⁰² Там само, арк. 224–225, 226 зв., 242–245, 247–250, 265–266.

¹⁰³ Цит. за: *Урсу Д.П.* Востоковед профессор В.И. Филоненко: Жизнь и труды: К 25-летию со дня смерти // Востоковедный сборник / Таврический экологический ин-т. – Симферополь, 2002. – Вып. 5. – С. 12.

¹⁰⁴ ПФАРАН, ф. 1026, оп. 3, спр. 592, арк. 67–68.

¹⁰⁵ П.Я. Чепуріна була усунена з посади директора археолого-етнографічного музею в Євпаторії. Цю посаду зайняв Яків Георгійович Благородний (народився в 1882 році). Див. його анкету: ДААРК, ф. Р–138, оп. 1, спр. 10, арк. 8.

¹⁰⁶ Охоронцями караїмського книжкового фонду «Карай-Біткілігі» були: Сіма Саадьович Єльяшевич (1879–1933) (див. про нього: Караимская народная энциклопедия. – Санкт-Петербург, 2008).

тербург, 2006. – Т. 5: Культура кримських караїмов (тюрков) / Сост. М.М. Казас, Р.А. Айваз. – С. 318–319) і Борис Саадьович Єльяшевич (1881–1971) (див. його анкети: ПФАРАН, ф. 155, оп. 2, спр. 248, арк. 71).

¹⁰⁷ Факультет східних мов Санкт-Петербурзького університету.

¹⁰⁸ ПФАРАН, ф. 1026, оп. 3, спр. 922, арк. 261, 261 зв., 262.

¹⁰⁹ До 1929 року Рум'янцевський музей, що існував у Москві, був уже ліквідований. Колишня бібліотека музею була перетворена у Другу Всеросійську публічну бібліотеку (згодом – Державна бібліотека СРСР імені В.І. Леніна). Я.І. Гурлянд був співробітником цієї бібліотеки. У 1929 році він робив спроби перевезти з Євпаторії до Москви караїмську бібліотеку. Ним були вивезені лише окремі видання.

¹¹⁰ ПФАРАН, ф. 1026, оп. 3, спр. 922, арк. 292 зв., 293, 293 зв.

¹¹¹ Михайло Миколайович Соколов (1890–1937) – семітолог (гебраїст і арабіст). Учень Г.Ю. Крачковського по столичному університету. Він був одним із небагатьох, хто носив передачі Г.Ю. Крачковському, коли той був заарештований. У 1926–1927 роках керував розбором, описом книжкового і рукописного зібрань, переведенням до Ленінграда рукописів караїмської національної бібліотеки Карай-Бітіклігі (більше 1000 одиниць). Див. про нього: *Васильков Я.В.* Только об одном востоковеде...: Гебраист Михаил Николаевич Соколов, 1890–1937 // In *Memoriam: Исторический сборник памяти Ф.Ф. Перченка.* – Москва; Санкт-Петербург, 1995. – С. 233–253.

¹¹² ПФАРАН, ф. 1026, оп. 3, спр. 922, арк. 340–340 зв.

¹¹³ Вульф Лейбович (Володимир Львович) Дашевський вказував у своїх анкетах, що був випускником Історико-філологічного інституту князя Безбородька в Ніжині та факультету східних мов столичного університету, де під керівництвом Д.А. Хвольсона займався за єврейсько-сирійсько-арабським розрядом. Вивчав одночасно і арабсько-персько-турецькі розмовні мови. Брав участь у російсько-японській, Першій світовій і громадянській війнах. Після демобілізації перебував на партійній і адміністративній роботі в провінції. Наслідки контузії на фронті призвели до інвалідності. В.Л. Дашевський переїхав до Ленінграда, де до 1930 року не працював; жив на пенсію. З 1930 року він – завідувач рукописного відділу Інституту сходознавства АН СРСР. Одночасно до осені 1934 року очолював відділ рукописів Державної публічної бібліотеки ім. М.Є. Салтикова-Щедрина. Невдовзі В.Л. Дашевський зайняв посаду вченого секретаря Інституту сходознавства АН СРСР, співробітничав у Єврейському кабінеті інституту. Ставлення колег-сходознавців до В.Л. Дашевського було неоднозначним. Він не мав друкованих праць. До автобіографії для особової справи він додав список своїх праць, які всі позначені як рукописні. Серед його колег звучали і звинувачення у зв'язках В.Л. Дашевського з ДПУ. З 1931 року В.Л. Дашевський активно долучився до вивчення, опису і перевезення до Ленінграда караїмських і кримчацьких зібрань, що зберігалися в Криму.

У квітні 1935 року В.Л. Дашевський раптово знову оформив інвалідність, звільнився з інституту і без розголосу покинув Ленінград. Він поїхав до Бахчисарая, де зайняв посаду директора Державного палацу-музею тюрко-татарської культури. Звільнений 2 лютого 1937 року, а 18 лютого заарештований. Під час слідства за свідченнями його сестри було встановлено, що В.Л. Дашевський – єврей, не має не тільки вищої, а й середньої освіти, до 1914 року безвиїзно мешкав в Одесі і працював музикантом.

У травні 1930 року, під час відрядження до Криму від Інституту сходознавства АН СРСР, В.Л. Дашевському вдалося отримати від приватних осіб і привезти до Ленінграда, згідно зі звітом, 6 книг, 32 рукописи і 14 фрагментів рукописів. Ця поїздка сформувала в інституті думку про нього як про фахівця. Не маючи освіти, він вирішив зайнятися тим, що йому під силу, – збиранням документальних матеріалів. Зумівши після прибуття до Бахчисарая швидко добитися усунення з посади директора музею Файкова, що перебував на ній після У.А. Боданінського, В.Л. Дашевський сам зайняв цю посаду. Однак на ній він виявив цілковите незнання справи. За шість місяців роботи – два місяці відпустки, 72 дні відряджень і часта відсутність через хворобу. Вже тоді перевіряючи з комісії обкому ВКП(б) виявили, що вказана ним в анкеті інформація про закінчення двох ВНЗ і знання «іноземних і східних» мов неправдива. Виправдовуючись, В.Л. Дашевський написав у службовій записці секретареві обкому партії, що закінчив Сорбонну!

В.Л. Дашевський помер в ув'язненні 25 липня 1942 року. Див. про В.Л. Дашевського: Люди і судьбы: Биобиблиографический словарь востоковедов – жертв политического террора в со-

ветский период (1917–1991) / Подг. Я.В. Васильков, М.Ю. Сорокина. – Санкт-Петербург: Петербургское востоковедение, 2003. – С. 143; *Омельчук Д.В.* Гражданин Дашевский, кто Вы? // Бахчисарайский историко-археологический сборник. – Симферополь: Таврия-Плюс, 2001. – Вып. 2. – С. 475–483.

¹¹⁴ ПФАРАН, ф. 1026, оп. 3, спр. 922, арк. 377 зв.

¹¹⁵ Филоненко В.И. Крымские цыгане // Записки Коллегии востоковедов при Азиатском музее АН СССР. – Ленинград, 1930. – Т. 5. – С. 329–342.

¹¹⁶ До цього часу вже щорічно виходили в Сімферополі «Вісті Таврійського товариства історії, археології та етнографії» і «Вісті Кримського педагогічного інституту ім. М.В. Фрунзе». В.Й. Филоненко в кожному номері цих журналів друкував свої цікаві красназвччі розробки.

¹¹⁷ Справжнє прізвище – Михайло Павлович Вельтман (1871–1927).

¹¹⁸ *Павлович М.П.* Восток в борьбе за независимость. – Москва, 1980. – С. 77–78.

¹¹⁹ ПФАРАН, ф. 1026, оп. 2, спр. 153, арк. 3.

¹²⁰ Там само, оп. 3, спр. 733, арк. 6. Див. також: Академик С.Ф. Платонов: Переписка с историками. – Москва: Наука, 2003. – Т. 1: Письма С.Ф. Платонова, 1883–1930. – С. 272. Про наукові контакти Арсенія Івановича Маркевича з академіком С.Ф. Платоновим див.: *Непомнящий А.А.* «Пока оберегаем и спасаем...»: Неизвестные материалы по истории крымоведения в переписке А.И. Маркевича и академика С.Ф. Платонова // Историческое наследие Крыма. – Симферополь, 2006. – № 16. – С. 138–165.

¹²¹ ПФАРАН, ф. 1026, оп. 3, спр. 922, арк. 300.

¹²² Там само, спр. 923, арк. 55 зв. Про непросту обстановку, що склалася в Кримському педагогічному інституті ім. М.В. Фрунзе у зв'язку з бажанням партійного керівництва прибрати з ВНЗ старі кадри та провести свою кандидатуру на посаду ректора див.: *Непомнящий А.А.* Подвижники крымоведения. – Симферополь: СГТ, 2006. – (Биобиблиография крымоведения; Вып. 7). – Вып. 1. – С. 201–204.

¹²³ Микола Львович Ернст (1889–1956) – історик, археолог. Див. про нього: *Бібіков С.М.* Микола Львович Ернст: До 75-річчя з дня народження // Археологія. – Київ, 1964. – Т. 16. – С. 232–233; *Храпунов І.М.* Микола Львович Ернст // Археологія. – Київ, 1989. – № 4. – С. 111–115.

¹²⁴ ПФАРАН, ф. 1026, оп. 3, спр. 923, арк. 57–57 зв.

¹²⁵ Отчет о деятельности Академии наук Союза Советских Социалистических Республик за 1929 год: В 2-х ч. – Ленинград: Изд-во АН СССР, 1930. – Ч. 2: Отчет о научных командировках и экспедициях. – С. 189.

¹²⁶ Там само.

¹²⁷ ПФАРАН, ф. 1026, оп. 3, спр. 592, арк. 4. Мова йде про наукову експедицію Державного палацу-музею тюрко-татарської культури в Бахчисараї спільно зі Всесоюзною науковою асоціацією сходознавства. Роботи фінансувалися Раднаркомом Кримської АСРР.

¹²⁸ Там само, арк. 4 зв. – 5.

¹²⁹ ПФАРАН, ф. 1026, оп. 3, спр. 144, арк. 5. Про розкопки У.А. Боданінського в Старому Криму і його діяльність з охорони пам'яток історії і культури в цьому регіоні, якою він займався спільно з представником КримОХОРОІСу, доглядачем пам'яток старовини міста Старого Криму Едуардом Яковичем Бером див.: *Мусаева У.К.* Народный учитель: Документальный очерк деятельности выдающегося крымскотатарского просветителя Усеина Боданинского. – Симферополь: СГТ, 2007. – (Биобиблиография крымоведения; вып. 9).

¹³⁰ Цит. за: *Долинина А.А.* Указ соч. – С. 253.

¹³¹ ДААРК, ф. Р-3864, оп. 1, спр. 343, арк. 15–17.

¹³² ПФАРАН, ф. 1026, оп. 3, спр. 922, арк. 359.

¹³³ Там само, спр. 37, арк. 146 зв.

¹³⁴ Див. про це: *Непомнящий А.А.* Арсений Маркевич: Страницы истории крымского краеведения. – Симферополь: Бизнес-Информ, 2005. – (Биобиблиография крымоведения; вып. 3). – С. 229–262. Про долю архіву А.І. Маркевича див.: *Севастьянов А.В.* Свидетельство дочери, или Еще раз о судьбе личного архива и библиотеки Арсения Маркевича // Историческое наследие Крыма. – Симферополь, 2007. – № 17. – С. 235–237. Автором аргументовано показана безпідставність домислів кримського історика Філімонова про вивезення архіву і бібліотеки А.І. Маркевича до Румунії.

¹³⁵ Таксер А. Апологетика колонизаторской политики царизма в Крыму // Новый Восток. – Москва, 1930. – № 28. – С. 232–239. – Рец. на ст.: Маркевич А.И. Переселения крымских татар в Турцию в связи с движением населения в Крыму // Известия АН СССР: Сер. 7: Отд. гуманитарных наук. – Ленинград, 1928. – № 4/7. – С. 375–405; 1929. – № 1. – С. 1–16. Критик вважав «своїм основним обов'язком перед радянською громадськістю... розкрити реакційний характер статті». Даючи оцінку дослідженню А.І. Маркевича, він визначив: «Маємо справу зі свідомим спотворенням історичних фактів з метою виправдання варварської колонізаційної політики царизму». Удар був спрямований не тільки проти автора – А.І. Маркевича, але і проти академіка С. Ф. Платонова, який рекомендував цю статтю до Академії наук.

¹³⁶ Агатангел Юхимович Кримський (1871–1942) – український сходознавець, академік. Після навчання в Лазаревському інституті східних мов (1892–1896) і на історико-філологічному факультеті Московського університету (1896–1898) викладав арабську, перську, турецьку мови та історію країн мусульманського Сходу в Лазаревському інституті східних мов. Професор цього навчального закладу з 1900 року. З 1918 року – професор Київського університету (до 1941 року – з невеликими перервами). У 1921–1929 роках очолював Інститут сходознавства в Києві. Секретар Всеукраїнської академії наук. У 30-ті роки ХХ століття А.Ю. Кримський був усунений від наукової роботи в академічних установах. У 1930 році побачив світ спеціальний кримознавчий випуск філологічної кафедри історико-філологічного відділення Всеукраїнської академії наук, який називався «Студії з Криму». До збірника було вміщено дев'ять досліджень провідних кримських і українських істориків (О.Н.-А. Акчокракли, А.Ю. Кримський, А.І. Маркевич, О.П. Оглоблін, Л. Окиншевич, К.В. Харлампович, Я.М. Якуб-Кемаль). Арсеній Іванович Маркевич умістив тут нарис «З культурної минувшини Криму ХІХ в.». Матеріал був перекладений українською мовою київськими фахівцями, які не могли досконально знати персоналії кримської історії. У зв'язку з цим при перекладі українською мовою багато з ініціалів були залишені в російській транскрипції. Див.: Збірник історично-філологічного відділу Всеукраїнської Академії наук. – Київ, 1930. – №89: Філологічна кафедра під керуванням А.Е. Кримського, Тюркологічна комісія, № 2: Студії з Криму. – С. 107–158. Див. републікацію цього матеріалу з виправленням ініціалів кримознавчих персоналій дослідження А.І. Маркевича: *Непомнящий А.А.* Арсеній Маркевич: Страницы истории крымского краеведения. – Симферополь: Бизнес-Информ, 2005. – С. 337–414. Див. про А.Ю. Кримського: Агатангел Кримський: Нариси життя і творчості / Відп. ред. О.Д. Василюк, Ю.М. Кочубей, Е.Г. Циганкова // Ін-т сходознавства НАН України ім. А. Кримського. – Київ, 2006. – 564 с.; *Гурницький К.И.* Агафангел Ефимович Крымский. – Москва: Наука, 1980. – 192 с. – (Русские путешественники и востоковеды); Епістолярна спадщина Агатангела Кримського (1890–1841) // Ін-т сходознавства ім. А. Кримського НАН України: У 2-х т. – Київ, 2005. – Т. 1. – 500 с.; Т. 2. – 359 с.; *Непомнящий А.А.* Страницы из истории изучения крымскотатарского народа в начале XX века // Мечети и мизары татар Беларуси, Литвы и Польши: К 100-летию второй Минской мечети: Материалы VIII Международной научно-практической конференции / Мусульманское религиозное объединение в Республике Беларусь. – Новогрудок, 2003. – С. 108–123; *Павличко С.* Націоналізм, сексуальність, орієнталізм: Складний світ Агатангела Кримського. – Київ: Основи, 2001. – 328 с.; *Циганкова Е.Г.* Сходознавчі установи в Україні: Радянський період / Передм. О. Прицака. – Київ: Критика, 2007. – 292 с.

¹³⁷ ПФАРАН, ф. 1026, оп. 3, спр. 592, арк. 84 зв. – 85.

¹³⁸ Там само, арк. 81 зв. Див. про В.В. Бартольда: *Аркамов Н.М.* Выдающийся русский востоковед В.В. Бартольд: Научно-биографический очерк / Под ред. Б.А. Литвинского. – Душанбе, 1963. – 112 с.; *Кононов А.Н.* В.В. Бартольд – выдающийся востоковед: К 40-летию со дня смерти // Советская тюркология. – Баку, 1970. – № 6. – С. 56–61; *Крачковский И.Ю.* В.В. Бартольд в истории исламоведения // Известия Академии наук СССР: Отд. обществ. наук. – Ленинград, 1934. – № 1. – С. 5–18; *Умняков И.И.* Аннотированная библиография трудов академика В.В. Бартольда. – Москва: Восточная литература, 1976. – С. 7–229.

¹³⁹ В.В. Бартольд був членом Таврійської вченої архівної комісії (з 1923 року – Таврійського товариства історії, археології та етнографії) з 3 вересня 1916 року.

¹⁴⁰ ПФАРАН, ф. 1026, оп. 3, спр. 592, арк. 87–88.

¹⁴¹ Сергій Федорович Платонов (1860–1933) – академік, член Таврійської вченої архівної комісії з 1902 року. Див. про нього: *Брачев В.С.* Крестный путь русского историка: Академик

С.Ф. Платонов и его «дело». – Санкт-Петербург: Стomma, 2005. – 450 с.; *Непомнящий А.А.* «Пока берегаем и спасаем...»: Неизвестные материалы по истории крyмоведения в переписке А.И. Маркевича и академика С.Ф. Платонова // Историческое наследие Крyма. – Симферополь, 2006. – № 16. – С. 138–165. На засіданні загальних зборів Академії наук СРСР 15 січня 1927 р. була заслухана «Записка про вчені праці А.І. Маркевича», підготовлена академіками С.Ф. Платоновим та Г.Ю. Крачковським. Науковим зборам разом з оглядом наукової діяльності кримського краєзнавця і його внеску в розвиток регіональної історіографії був поданий «Список наукових праць А.І. Маркевича». Він включав 64 опубліковані роботи і 8 – у рукопису, готових до друку. Серед неопублікованих: «Судьбы памятников древности Тавриды» (бл. 5 друк. аркушів); «Географическая номенклатура Крyма, как исторический материал» (бл. 1 друк. аркуша); «Заметки по истории виноградарства и виноделия в Крyму» (2–3 друк. аркуші); «А.С. Таранов-Белозеров и основанный им Странноприимный дом в Симферополе» (3 друк. аркуші); «Движение татарского населения в Крyму в русский период в связи с переселением татар в Турцию» (37,4 друк. аркуша); «Собран значительный материал для археологической карты Крyма»; «Памяти А.Л. Бертье-Делагарда» (1 друк. аркуш); «Памяти Х.П. Ящуржинского». Доповідь лєнінградських академіків закінчувалася лаконічним висновком про те, що «Півстолітня робота цього видатного вченого-краєзнавця цілком заслуговує того, щоб ушанувати його званням члена-кореспондента Академії наук СРСР». Отримання досить високого звання людиною, що не мала ніякого вченого ступеня, – випадок безпрецедентний, показник авторитету самого Арсенія Івановича в академічних колах і поваги до очолюваного ним протягом багатьох років ученого співтовариства.

¹⁴² ПФАРАН, ф. 1026, оп. 3, спр. 592, арк. 13.

¹⁴³ Див. детальніше: *Непомнящий А.А.* Арсеній Маркевич: Страницы истории крyмско-го краєведения. – Симферополь: Бизнес-Информ, 2005. – (Биобиблиография крyмоведения; вып. 3). – С. 211–212, 231–232, 240, 255.

¹⁴⁴ ПФАРАН, ф. 1026, оп. 3, спр. 922, арк. 255–255 зв.

¹⁴⁵ Там само, спр. 592, арк. 99.

¹⁴⁶ Там само, спр. 923, арк. 36–37.

¹⁴⁷ Анатолій Олексійович Соколов (1888–?) був виключений із 7 класу гімназії в 1905 році за революційну діяльність. Освіту здобув у Берліні (Семинар східних мов) і Парижі (Школа живих східних мов). У 1908 році, після повернення до Росії, здав іспити на атестат зрілості і вступив до спецкласів Лазарєвського інституту східних мов, які закінчив у 1912 році. Працював викладачем у Казахстані, звідки був мобілізований на Першу світову війну. Згодом працював у московських ВНЗ і Книжковій палаті. У 1927–1929 роках – викладач Крyмського педагогічного інституту ім. товариша М.В. Фрунзе. Див. про нього: *Урсу Д.П.* Новые архивные материалы по истории востоковедения в Крyму // Востокведный сборник / Таврический экологический ин-т. – Симферополь, 2000. – Вып. 4. – С. 9–10.

¹⁴⁸ ПФАРАН, ф. 1026, оп. 3, спр. 923, арк. 41 зв.

¹⁴⁹ Там само, арк. 86–86 зв.